

Graus, Igor

K lokalizácii neznámej (piątej) bašty v banskobystrickom hradnom areáli

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 119-[136]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140369>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K lokalizácii neznámej (piatej) bašty v banskobystrickom hradnom areáli

IGOR GRAUS

Aby sme mohli vyriešiť problém avizovaný v názve príspevku – lokalizovať doteraz neznámy objekt vo fortifikačnej sústave banskobystrického mestského hradného areálu, musíme sa najskôr zaoberať niektorými všeobecnými otázkami vo vzťahu ku stredovekým mestám a ich opevneniam, ako aj pokúsiť sa vyriešiť niektoré problémy spojené so samotnou existenciou a budovaním banskobystrického hradného areálu, ktoré doterajšia odborná literatúra buď vôbec neriešila, alebo nesprávnou interpretáciou neúplných prameňov dochádzala ku skresleným výsledkom. Ide nielen o objasnenie motivačných podnetov vzniku opevnenia jadra mesta, podoby a chronológie budovania opevnenia (alebo ich hlavných objektov, ktorými boli hrad, bašty, radnica, hradobné múry a vodná priekopa), ale aj o presnú identifikáciu a s ňou spojenú lokalizáciu jednotlivých objektov, pretože táto v súčasnosti nezodpovedá historickej skutočnosti. Hneď na úvod je však potrebné podotknúť, že v Banskej Bystrici ide o neľahkú úlohu, pretože ucelená mestská zástavba vždy komplikovala pokusy o archeologický výskum, ktorý z uvedeného dôvodu nebol nikdy komplexný a navyše spreď roku 1500, kedy vyhorelo hradné jadro mesta spolu s mestským archívom, sa zachovalo iba nepatrné množstvo písomných prameňov (Graus 1995a, 6–9). Situáciu navyše komplikuje používanie slova *Kirchen* v banskobystrickej stredovekej nemčine, ktoré označuje kostol Nanebovzatia Panny Márie, mestský hrad a zároveň aj celý areál mestského hradu vrátane všetkých fortifikačných, profánnych a sakrálnych objektov. V prípade veľmi častej položky *auff dy Kirchen* v najstarších mestských účtovných knihách teda často nevieme určiť presný cieľ výdavkov a musíme si pomáhať inými prameňmi. Jednotlivé fortifikačné objekty tiež mali viaceré pomenovania.

Na získanie plnoprávneho postavenia každého sídla a na jeho zaradenie do najvyššej kategórie v rámci danej hierarchickej štruktúry v období stredoveku vo všeobecnosti mala okrem primeranej úrovne rozvoja administratívno správnych a hospodárskych funkcií zásadný vplyv existencia alebo neexistencia opevnenia daného sídla a samotné opevnenie bolo zároveň vonkajším vyjadrením jeho statusu. Stratou hradieb mohlo dôjsť aj ku strate mestských práv (Hoffmann 1992, 155). V stredovekom Uhorsku však vo veci opevnenia sídel a z toho vyplývajúcej kategorizácie panovala do značnej miery odlišná situácia. Diferenciáciu miest v súvislosti s ich opevnením po prvý raz riešil 47. zákonný článok dekrétu Vladislava II. Jagelonského z roku 1492, podľa ktorého mestá bez murovaných hradieb neboli plnohodnotné, radili sa do nižšej kategórie a mali povinnosť odvodu zemepanského deviatku. Napriek tomu však spomedzi dvanástich slobodných kráľovských miest, ktoré sa nachádzali na území dnešného Slovenska, teda spomedzi miest najvyššej kategórie podľa klasifikácie 3. zákonného článku dekrétu Vladislava II. Jagelonského z roku 1514, u ktorých bola základnou podmienkou uvedenej kategorizácie existencia murovaného opevnenia, toto opevnenie do konca stredoveku absentovalo u viacerých stredoslovenských banských miest,¹ pričom hradby na Slovensku mali nielen slobodné kráľovské mestá, ale aj niektoré výsadné a zemepanské mestá (Segeš 1998, 6–7, 11). Výnimočná situácia u banských miest sa vo všeobecnosti odôvodňuje vysokým hospodárskym významom týchto sídel, ich lokalizáciou v členitom teréne a roztrúsenou aglomeráciou.

Hoci sa Banská Bystrica zvykne zaraďovať medzi mestá bez hradieb, uvádzané špecifiká banských miest pre ňu neplatili v plnej miere. Mestská aglomerácia tu bola omnoho

ucelenejšia než v prípade iných banských miest, priamo v meste sa nenachádzali žiadne banské diela a samotné mesto ležalo na výškovo relatívne nečlenenej vyvýšenine nad sútokom rieky Hron a potoku Bystrica. Mesto malo do konca stredoveku vybudované silne opevnené jadro s mestským hradom ako aj niektoré stavby fortifikačného charakteru po svojom obvode (palisády, zemné valy, opevnené objekty). Viac než 60 % obvodu mesta zároveň chránili oba vodné toky.

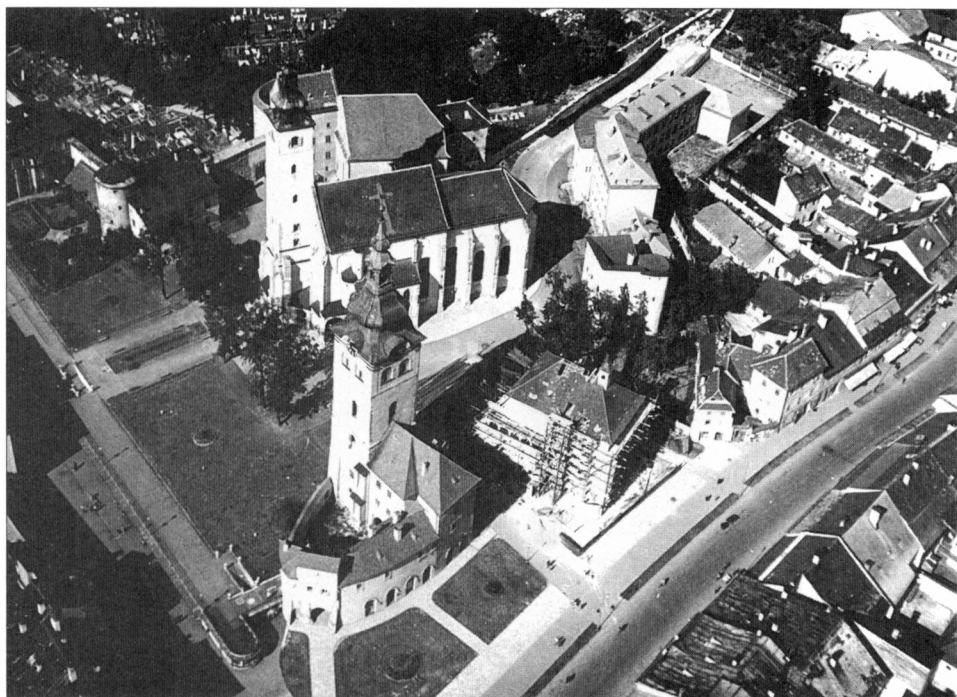
Najstaršiu zmienku týkajúcu sa opevnenia obsahuje listina mestských práv z roku 1255, ktorá po metácii mestského chotára hosťom priznáva nárok na tzv. hradnú lúku (*pratum, quod vocatur castris*, neskôr *Schlossweise*). Pomenovanie lúky je síce jednoznačné a poznáme aj jej presnú lokalizáciu (ležala medzi riekou Hron a kopcom Banošom, na západnej strane ju ohraničoval dnešný hradný areál a na východe hranice mestského chotára smerom k Slovenskej Ľupči), ale vôbec nie je jasné, či súvisela s nejakou staršou fortifikáciou priamo v Banskej Bystrici, alebo niesla pomenovanie podľa hradu vo Zvolene či v Slovenskej Ľupči, čo sa zdá byť omnoho pravdepodobnejšie.²

Budovanie fortifikačného systému mesta počas jeho celej existencie nepostupovalo plynule, kontinuálne, ale etapovito v závislosti na vonkajších, predovšetkým vojensko-politických faktoroch. Táto etapizácia bola navyše najmä v historicky mladšom období do značnej miery limitovaná finančnými možnosťami mesta. Pre vznik prvého uceleného opevnenia mesta mohlo mať určujúci vplyv pranie uskutočniť výstavbu hradieb miest, ktoré vyjadril Žigmund Luxemburský v preambule svojho tzv. menšieho dekrétu z roku 1405, avšak zatiaľ nedokážeme rekonštruovať výsledky jeho prípadného plnenia (Döry–Bónis–Bácskai 1976, 191).³ Predpokladáme, že meštania si v tomto relatívne pokojnom a bezpečnom období od konsolidácie panovníckej moci Karolom I. Róbertom po vpád husitov do Uhorska boli ešte stále vedomí silnej autority svojho postavenia pod priamou kráľovskou ochranou, akú mali za anjouovských panovníkov a v súlade so všeobecným ponímaním vojenstva tých čias sa do značnej miery spoliehali na ochrannú funkciu väčšieho množstva pevností na prístupovej ceste Slovenskou bránou (Čaplovič 1998, 176) ako aj na silu kráľovských vojenských posádok na neďalekých hradoch v Slovenskej Ľupči a vo Zvolene. Výhodná strategicko-geografická poloha komitátneho a neskôr stoličného hradu vo Zvolene (Starý Zvolen – Pustý hrad) spolu s najnovšími výsledkami archeologických výskumov, ktoré odhalili doposiaľ netušený rozsah objektu (Hanuljak 1994, 207), do celkom nového svetla postavili aj reálnu potrebu existencie súvislého opevnenia Banskej Bystrice v priebehu 13. a 14. storočia. Mesto však nebolo celkom bez fortifikačných objektov – minimálne už v 1. polovici 14. storočia jestvovalo opevnenie mestského hradu, ktorého celkový rozsah zatiaľ nedokážeme presne určiť (Fillová 1998, 277–278, 280) a navyše v meste stáli silne opevnené kamenné obytné domy⁴ vežového typu, ktoré stáli v pravidelných rozostupoch a chránili niektoré kritické prístupové miesta (Kodoňová 1988, 209). Na existenciu nejakej ďalšej formy opevnenia v tomto období (zrejme zemných valov a palisád) poukazuje aj pomenovanie jadra mesta ako *Burgstadt*, ani v tomto prípade však nepoznáme presný rozsah a kvalitu opevnenia.⁵ Súčasná absencia prameňov nám žiaľ neumožňuje sledovať, do akej miery bolo mesto ochotné a najmä schopné realizovať svoju organizovanú obranu ako aj kvalitatívnu úroveň tejto obrany v období 13.–14. storočia.

Omnoho dôležitejším impulzom pre vznik opevnenia než akýkoľvek panovnícky dekrét bol vpád husitských vojsk na územie Slovenska, ktorého negatívny dopad pocítili aj niektoré stredoslovenské banské mestá vrátane samotnej Banskej Bystrice. Novú Baňu husiti vypálili v roku 1433 (Zrebený 1986, 57) a v rovnakom roku bezprostredne ohrozovali aj Kremnicu (Mišík 1928, 39). Ľubietová pri vpáde bratříkov, ktorí v roku 1464 vypálili mesto, prišla aj o niektoré výsadné listiny.⁶ Rovnaký dôvod viedol Vladislava II. v máji 1500 ku vydaniu príkazu konventu v Šahách, aby vyšetril stratu výsadných listín stredoslovenských banských miest v dôsledku nepokojov po smrti Albrechta II., a to najmä pri bojových operáciách českých vojsk.⁷ Tieto vojská boli zrejme aj priamo v Banskej Bystrici, ako o tom napovedá text žiadosti o vystavenie listiny s obnovenými artikulami cechu nemecc-

kých mäsiarov z 1. polovice 15. storočia⁸ a nepriamo svedčia texty nových artikúl cechu krajčirov⁹ z roku 1481 a ševcov z roku 1482, ktoré boli zničené počas požiaru a rabovania mesta.¹⁰ Ich bojové akcie voči mestu navyše potvrdzujú najnovšie nálezy zbraní a českej keramiky (Mácelová 1997, 181). Evidentné je, že až po týchto udalostiach v Banskej Bystrici dochádza k systematickému a intenzívnemu budovaniu opevnenia jeho jadra.

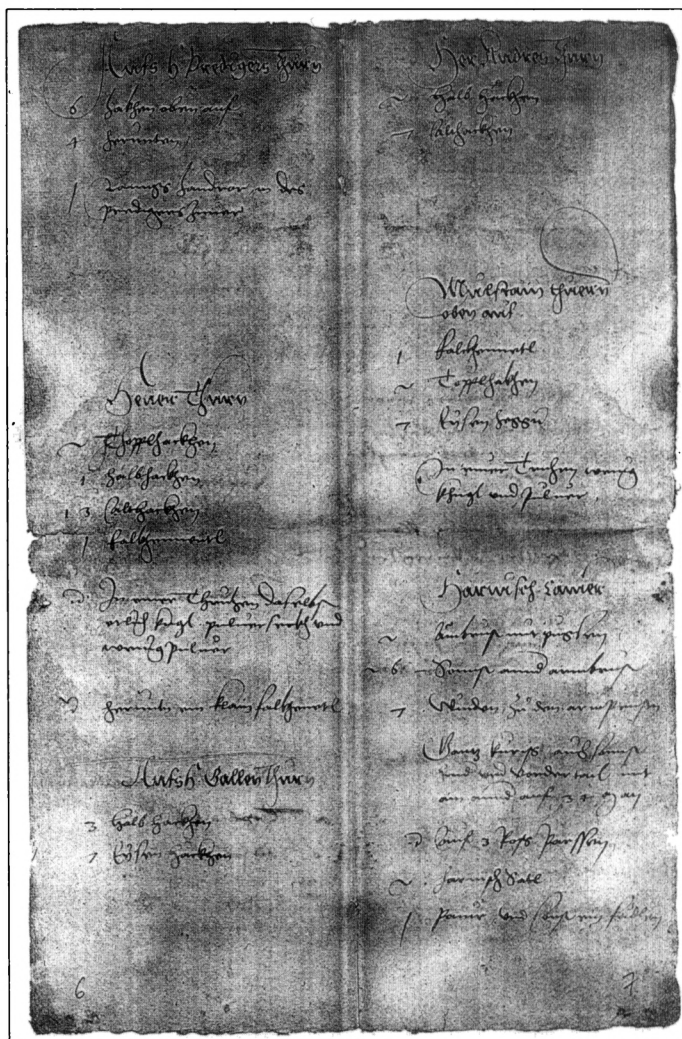
Prvá priama písomná zmienka o opevnení Banskej Bystrice sa nachádza v zmluve o prímerí medzi šľachtou Novohradskej a Hontianskej župy a Jánom Jiskrom z Brandýsa zo 17. septembra 1442. Hoci listina vymenúva všetky stredoslovenské banské mestá, iba pri Banskej Bystrici je zdôraznené, že sa tam nachádza *fortalitiu*, toto slovo však obsahuje významovo rozdielne pojmy – mohlo znamenať pevnosť, opevnenie alebo hrad.¹¹ V kontexte tejto mierovej zmluvy je výslovné zdôrazňovanie opevnenia iba u Banskej Bystrice pozoruhodné, pretože v tomto období boli fortifikačné objekty napríklad aj v Kremnici a Banskej Štiavnici, o nich sa však zmluva nezmieňuje. Uvedená skutočnosť do značnej miery naznačuje kvalitu a rozsah opevnenia banskobystrického hradného areálu už v 1. polovici 15. storočia. Toto opevnenie bolo ešte aj v 2. polovici 15. storočia tvorené drevenými palisádami, ako to naznačujú finančné prostriedky poskytnuté pre uvažovanú výstavbu murovaných hradieb z roku 1465.¹² Z roku 1459 pochádza zmienka o Kláre, vdove po Bartošovi, kapitánovi (veliteľovi) banskobystrického hradu¹³ a až z roku 1473 pochádza prvá ojedinelá zmienka o hradbách priamo v meste mimo územia hradného areálu.¹⁴ Vonkajší okruh hradieb okolo mesta sa skutočne budoval omnoho neskôr – ešte v roku 1541, kedy sa mešťania pod bezprostredným dojomom pádu Budína rozhodli opevniť mesto, uvažovali iba o výstavbe valov s palisádami a priekopami.¹⁵ Ucelená fortifikačná sústava pozostávajúca z bašt, opevnených brán a kamenných múrov sa plne realizovala až na začiatku 17. storočia.¹⁶

Obr. 1. Letecký pohľad na areál mestského hradu v Banskej Bystrici (1940–1948). Fotografia zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Reprofoto: Igor Graus.

Kľúčový problém predstavuje otázka správneho pomenovania jednotlivých fortifikačných objektov v hradnom areáli a ich presná lokalizácia. Doterajšia odborná literatúra uvádza jednotlivé fortifikačné objekty nasledovne: vstupná brána hradu s barbákom a vežou označenou ako *Predigerthurm*, čiže Kazateľská veža, severne od nej Farská alebo Ondrejova bašta, východne od nej ďalšie dve bašty – Banická bašta s Matejovým domom a Pisárska alebo Gallova bašta, južne od nej dnes už nejestvujúca Mühlsteinova bašta a ako posledný objekt sa uvádza mestská radnica (obr. 1). Súčasné chybné pomenovania vznikli „zásluhou“ popredného historika Banskej Bystrice, Emila Jurkovicha, ktorý zle interpretoval jednotlivé fortifikačné objekty v súpise zbraní z roku 1536.¹⁷ Od neho omyl postupne preberali všetci ďalší autori, ktorí sa zaoberali stavebným vývojom mestského hradu.¹⁸ Podrobný rozbor tohto a iných dokumentov však prináša o niečo iné informácie.

Za východisko sme si rovnako ako Emil Jurkovich zvolili obsahovo najkompletnejší exemplár súpisu výzbroje mestského hradu z roku 1536¹⁹ (obr. 2). Inventár spísal Juraj Prustl, vtedajší hradný kapitán (*Verwalter der Hauptmanschaft*) za asistencie senátorov

Obr. 2. Súpis zbraní v mestskom hradnom areáli v Banskej Bystrici z roku 1536. Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

Baltazára Heggla, Vavrinca Tischlera, Juraja Pamhackla a pisára Juraja Albina. Koncept súpisu obsahuje súpis všetkých zbraní, ktoré sa s koncom novembra nachádzali vo všetkých fortifikačných objektoch hradného areálu. Názvy jednotlivých objektov sú v texte zvýraznené väčším písmom a text vzťahujúci sa na jednotlivé objekty je od seba výrazne oddelený väčšími medzerami. Súpis začína vstupom do hradného areálu – prednou bránou barbakanu (*Under dem vorderm Thar*) a druhou, vnútornou bránou (*auf dem Innern Thar*). V samotnom objekte hradu boli zbrane ďalej umiestnené v akejsi miestnosti bez bližšieho označenia (*im Gewelb daselbst*), vo veliteľovej izbe nad prednou bránou, smerujúcej na námestie (*Herren Haubtmans Stublen auf dem vorderm Thar*), v komore za izbou (*Im Cammerley hindern Stubley*), vo veliteľovom sklepe (*in des Her Hauptman Gewelb*), pred sklepom v paláci (*vor der Gwelb auf dem Pallatz daselbst*) a nad skladoom obilia (*Oben auf dem Getraid Caste*). Druhým fortifikačným objektom severne od hradu bola bašta, uvádzaná ako Kazateľská bašta (*Aufs Her Prediger Thurn*). Tento objekt je v inventári z nasledujúceho roka označený ako *Lybereg Thurm oder Prediger Thurm*. Kazateľská veža alebo bašta je dnešnou Farskou baštou a nie vstupnou vežou barbakanu, ako sa zvykne mylne uvádzať.²⁰ Rovnako mylná je úvaha o väčšom rozsahu opevnenia hradného areálu v dôsledku úsilia o stotožnenie pomenovania *Lybereg Thurm* s vežou na dnešnom námestí SNP (Avenarius 1977, 19), pretože táto sa stavala až od roku 1552.²¹ Kazateľská resp. Farská bašta, ako uvidíme ďalej, nebola ani Ondrejovou baštou. Východne od Kazateľskej bašty stála Banická bašta (*Heuer Thurn*) a tzv. Matejov dom. Uvedený objekt však ani tento ani žiaden iný dokument nespomína ako solitérny objekt s vlastným pomenovaním, pretože predstavoval integrálnu súčasť Banickej bašty.²² Východne od Banickej bašty stála Gallova bašta (*Gallen Thurn*), dnes označovaná ako Pisárska bašta.²³ V priestore medzi Gallovou baštou a Mühlsteinovou baštou ležala doteraz nikde neuvádzaná, dnes už nejestvujúca a teda prakticky neznáma bašta, v súpise označená ako Ondrejova bašta (*Her Andres Thurn*).²⁴ Nasledovala ďalšia dnes už tiež nejestvujúca Mühlsteinova bašta (*Mulstains Thuern*), ktorú v žiadnom prípade nemôžeme stotožňovať s vežou barbakanu ako to urobil P. Ratkoš (Ratkoš 1964, 117). Posledným fortifikačným objektom v hradnom areáli bola radnica, na prízemí ktorej sa nachádzala zbrojnica. Súpis ju označuje ako pancierovú komoru (*Harnusch Camer*) a uvádza aj ďalšie priestory so zbraňami v tomto alebo v susedstve tohto objektu – zbrane boli uložené niekde dole v pivnici (*unndtem auf dem Keller*) a v pisárovej izbe (*In des Statschreibers Zimer*). Nachádzala sa tu aj lejareň diel (*Zeughutten Geschutz*), pracháreň (*Pulver Gewelb*) a nakoniec tu stáli mestské vozy vyzbrojené palnými zbraňami (*Wägen*).²⁵ Existenciu zbrojnice na prízemí radnice vo svojom monumentálnom diele potvrdzuje aj Matej Bel, ktorý v meste dlhé roky pôsobil (Belius 1736, 447).

Do roku 1500 sa v archíve zachovali iba fragmenty účtovných kníh z niektorých rokov (1386–1399, 1482, 1489, 1490, 1493) a žiadne administratívne protokoly, ale napriek tomu zachované torzá písomností obsahujú aj údaje týkajúce sa opevnenia mestského hradu. Pôvodný vstup do mestského hradu s Petermanovou vežou alebo Zvonicou (doteraz nesprávne nazývanou ako Kazateľská veža – *Predigerthurm*) bol viacnásobne prestavovaný, ale jeho najstaršie časti vykazujú znaky výstavby už z priebehu 1. polovice 14. storočia (Fillová 1988, 280). Práve na tejto veži boli od roku 1482 inštalované hodiny spolu s ich zvonom od majsta Zebolda (Sebalda).²⁶ Zvonicu (*Glocken Thuern*) nemožno stotožňovať s vežou farského kostola Nanebovzatia Panny Márie, v ktorej boli tiež zvony, pretože v nej bol uložený archív mesta Banskej Bystrice spolu s archívom neďalekého mestečka Slovenskej Ľupče (Graus 1994, 116).²⁷ Na samotnej kostolnej veži neboli umiestnené žiadne ťažké zbrane na rozdiel od Zvonice mestského hradu, na ktorej bolo umiestnené minimálne jedno delo.²⁸

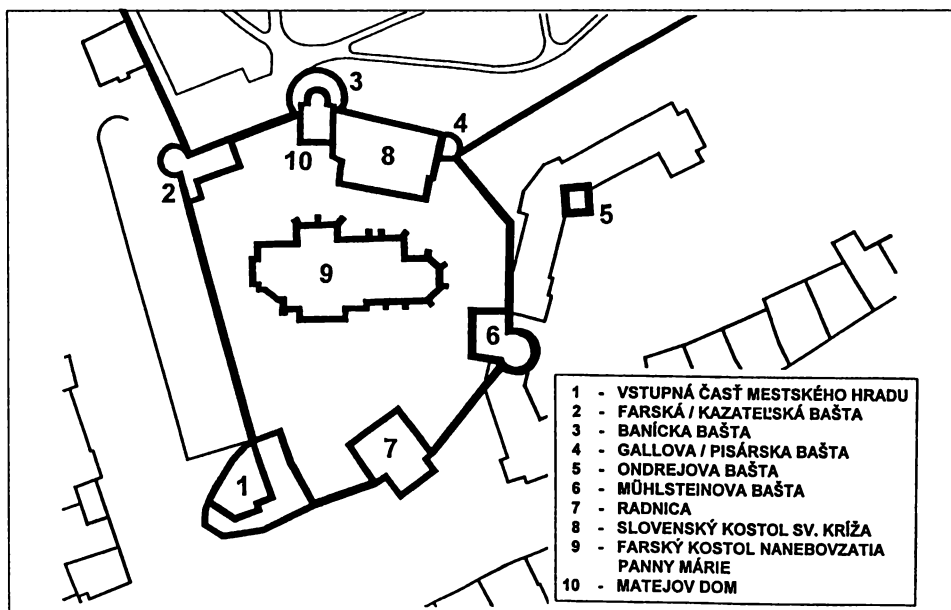
Zrejme až do konca 15. storočia celý hradný areál alebo prinajmenšom jeho časť obklopovala suchá priekopa, ktorá je archeologicky doložená v oblasti pôvodného vstupu do hradného areálu (Ušiak 1998, 207). Zvykne sa uvádzať, že najstaršie výdavky na lámanie kameňa pre vodnú priekopu pochádzajú z roku 1480 (Lichner 1964, 1), tento údaj je

však nesprávny a neúplný. Z roku 1480 sa nezachovali žiadne písomné pramene. V roku 1482 majster Ján (*Maister Hannsen*) viedol práce na výstavbe vodnej priekopy na hrade od 15. júna do 16. októbra v celkovom objeme 163,61 zlatých.²⁹ Okrem výkopov zeminy a lámania kameňa sa ku priekope ťahali prírodné rúry na vodu a stavali sa kamenné hradobné múry takým spôsobom, že sa dvíhali zo dna priekopy, pričom tvorili jej vnútornú stenu. Vrchná časť hradieb niesla drevenú striešku (*die Mauren auf den Graben ... item Deckentisch auff eingeding czu dem Graben*). Na stavbe vodnej priekopy sa finančne podieľalo aj banícke Bratstvo Božieho tela. V roku 1489 sú v mestských účtoch zaznamenané ďalšie výdavky na kameň pre vodnú priekopu.³⁰ V nasledujúcom roku sa kupovalo drevo pre vodnú priekopu a zaznamenané sú aj výdavky za drevené vodovodné rúry, tieto však nevyhnutne nemuseli súvisieť priamo s priekopou.³¹ V roku 1493 od začiatku apríla pokračovala stavba priekopy kopyaním prírodnej štôlne (*Stölllen*) po dobu dvadsiatich dní za 140 zlatých a montážou bližšie neurčených žľabov ku priekope.³² Kamenárskemu majstrovi Hanušovi mesto 26. februára za jeho bližšie nešpecifikované práce vyplatilo úctyhodnú sumu 211 zlatých.³³

Výstavba ďalších fortifikačných objektov je doložená už v roku 1490, kedy sa vykonávali drobné opravy drevených palisád³⁴ a o tri roky neskôr sa robili stavebné úpravy na Novej bašte.³⁵ Pomenovanie objektu naznačuje existenciu minimálne jednej ďalšej bašty – starej bašty, ktorou mohla byť aj Banická bašta, postavená v roku 1479 (Sura 1982, 27). Novou baštou bola pravdepodobne Farská bašta, pretože v roku 1527 dostala bašta s týmto pomenovaním (*dem Neuen Thorm*) novú strechu s 1300 šindľami, ktoré platil mestský farár.³⁶ Z roku 1490 alebo 1493 je doložená aj existenciaestskej zbrojnice, ktorá obsahovala ťažké zbrane.³⁷

Rok 1500 vnáša do chronológie budovania opevnenia hradného areálu istý zmätok kvôli požiaru z 10. apríla. Záznamy z ďalších rokov³⁸ totiž obsahujú údaje o stavbe fortifikačných objektov, ale nešpecifikujú, či ide o opravu už jestvujúcich a zničených požiarom, alebo o stavbu celkom nových objektov. Z účtov sa dozvedáme, že od januára 1501 do konca októbra rovnakého roka sa na stavbu opevnenia hradu vynaložilo 888,94 zlatých a v stavbe sa pokračovalo od januára 1502, kedy sa za prvý mesiac zaplatilo 61,64 zlatých. V tomto prípade zrejme išlo iba o časť výdavkov (ďalšie záznamy z roku 1502 chýbajú) a rekonštrukčné práce začali pravdepodobne už v roku 1500.³⁹ Kamenné hradby staval majster Ivanič⁴⁰ a osádzali sa aj zbrane.⁴¹ Koncom apríla 1501 sa po prvý raz spomínajú práce v blízkosti už jestvujúcej Mühlsteinovej bašty.⁴² V júni rovnakého roka bol známy donátor viacerých stavieb v Banskej Bystrici, Vít Mühlstein, už nebohy.⁴³ Do roku 1500 teda v hradnom areáli podľa zachovaných písomných prameňov okrem sakrálnych a hospodárskych objektov stál samotný hrad, Banická bašta, Mühlsteinova bašta, Nová alebo Farská bašta, radnica a vodná priekopa (obr. 3). Existenciu Gallovej alebo Pisárskej bašty a Ondrejovej bašty v tomto období nevieme písomne doložiť. Existencia oboch objektov je však reálna už minimálne v období 90. rokov 15. storočia alebo najneskôr v prvých rokoch 16. storočia.⁴⁴ Nakoľko sa na hradobný múr v úseku Farská bašta–Banická bašta vychádzalo z Banickej bašty alebo presnejšie z objektu tzv. Matejovho domu, múr s veľkou pravdepodobnosťou jestvoval už v čase dokončenia bašty, teda v roku 1479 (obr. 4). Rovnako oprávnený je predpoklad existencie múru v úseku Banická bašta–Galova (Pisárska) bašta vzhľadom na lokalizáciu slovenského kostola svätého Kríža v priestore medzi nimi a teda aj Gallovej (Pisárskej) bašty, na ktorú sa múr pripájal.

V priebehu roka 1502 sa v meste stavala celkom nová bašta, ktorú však nedokážeme ani len približne lokalizovať.⁴⁵ V nasledujúcom roku sa realizovala stavba ďalšej celkom novej bašty, stojacej pri niektorej z mestských brán, teda nie v hradnom areáli.⁴⁶ Od apríla do novembra 1506 viedol stavbu ktorejkoľ ďalšej novej bašty kamenársky majster Hans Stainmetz.⁴⁷ Všetky tri uvedené objekty sa stavali z kameňa. Dostavbu, resp. rekonštrukciu hradného areálu v ďalších rokoch nemôžeme sledovať kvôli absencii písomných prameňov.⁴⁸ Predpokladáme však, že po odstránení škôd po požiari z roku 1500 mal hradný areál

Obr. 3. Hradný areál v Banskej Bystrici – rekonštrukcia. Kresba: Igor Graus.

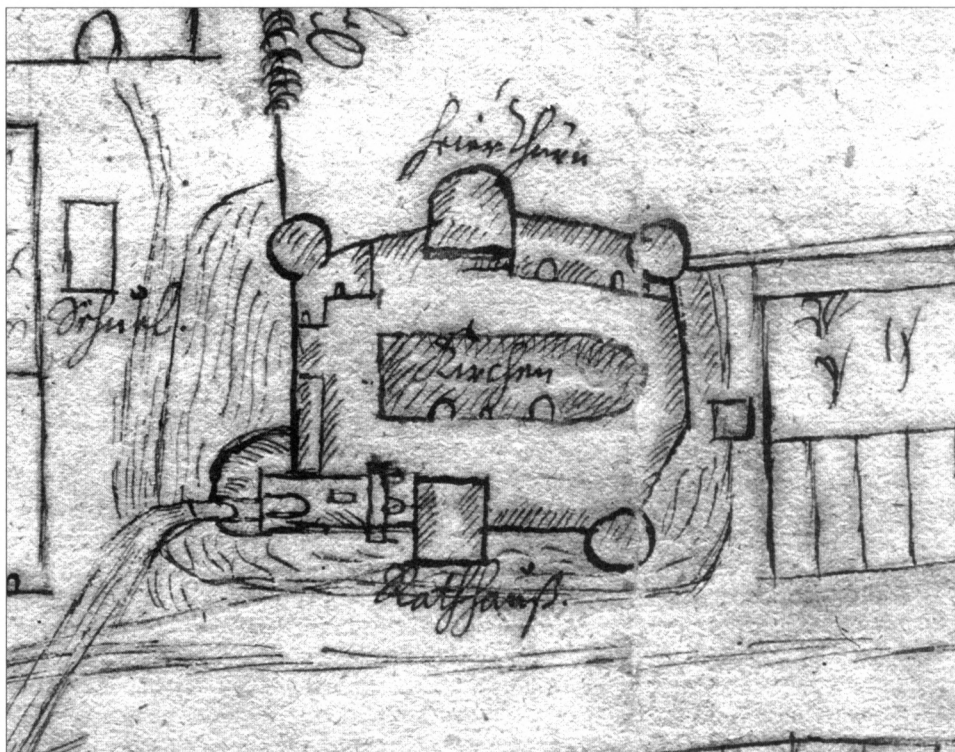
už zhruba dnešnú podobu vrátane vstupnej brány hradu – barbakanu.⁴⁹ V nasledujúcom období sa na hrade nedialo nič podstatné s výnimkou občasných opráv zbraní až do 30. rokov 16. storočia. Od roku 1530 mesto nakupovalo veľké množstvo streliva a pušného prachu, opravovalo zbrane a odlievalo nové delá.⁵⁰ Z hygienických a obranných dôvodov sa od tohto roku malo v hradnom areáli prestať pochovávať.⁵¹ Novú zvýšenú aktivitu mesto prejavilo po páde Budína v roku 1541, kedy sa rozhodlo vybudovať opevnenie okolo celého mesta a zároveň najalo špehov.⁵² Okrem toho sa nakupovali nové zbrane, do mestských brán sa umiestňovali reťaze a v roku 1543 sa na hrade budovali nové strielne spolu so studňou, ktorá nahradila dovtedajšiu cisternu.⁵³ V rovnakom roku sa konali stavebné práce na hradnej vodnej priekope⁵⁴ a celkom nový, ale bližšie nelokalizovaný úsek tejto priekopy mesto vybuďovalo v roku 1556⁵⁵ (obr. 5).

Veľký odstup Ondrejovej bašty od hradobného múru, pričom priestor medzi baštou a múrom navyše vyplňala vodná priekopa naznačuje, že objekt bašty bol starší než kamenný múr s priekopou.⁵⁶ Staviteľia opevnenia si zvolili úspornejšiu (kratšiu) trasu priekopy s múrom buď kvôli podstatne menšiemu rozsahu potrebných stavebných prác, alebo aj kvôli nevhodnej konfigurácii terénu v tomto priestore. Nie je vylúčené, že v najstaršom období Ondrejovu baštu s Gallovo (Pisárskou) a Mühlsteinovú baštu spájalo palisádové opevnenie. Na starší pôvod bašty poukazuje lomená trasa kamenného múru smerujúceho k bašte, pretože v prípade jej neexistencie by mal viesť na kratšej trase v priamom smere od Gallovej (Pisárskej) bašty ku Mühlsteinovej bašte v blízkosti farského kostola. Ďalej je to aj samotné umiestnenie bašty, ktorá sa nachádzala na protifaľhlej strane hradu na línii, v strede ktorej stál farský kostol, a to v približne rovnakej vzdialenosti od hradnej veže ako Banická bašta a Gallova (Pisárska) bašta a vo väčšej vzdialenosti než Farská a Mühlsteinova bašta. V neposlednom rade na starší pôvod tohto objektu, ktorý pôvodne nevyhnutne nemusel byť baštou, ale jedným z domov vežového typu, ktoré v meste slúžili ako fortifikačné objekty, poukazuje jeho štvoruholníkový pôdorys.

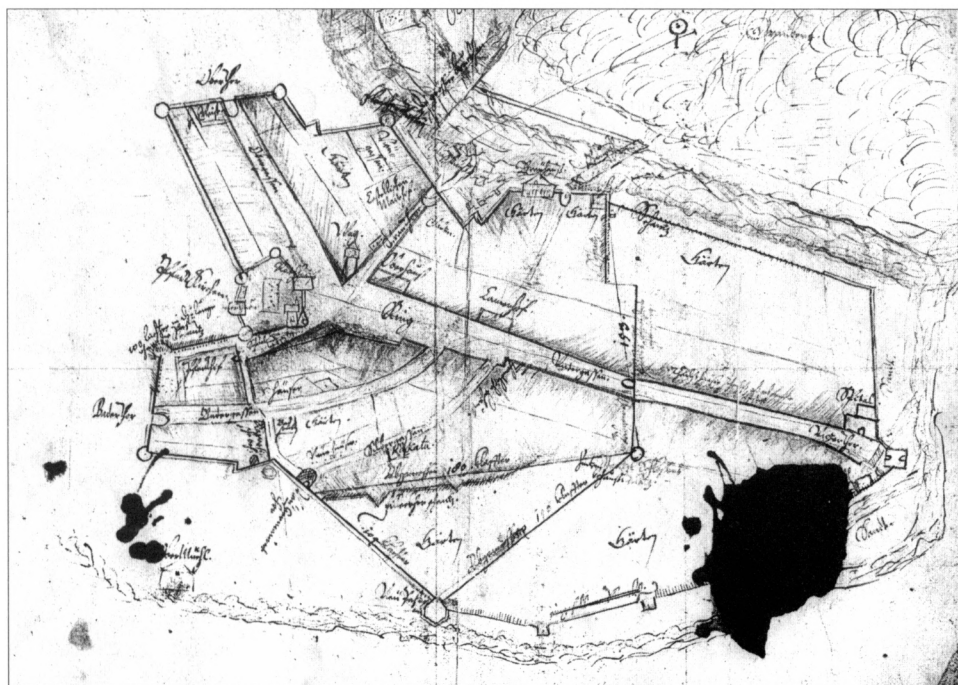
Na základe uvedených súvislostí možno počiatky tohto fortifikačného objektu klásť na prelom 14. a 15. storočia. Zatiaľ jediný písomný doklad o existencii Ondrejovej bašty

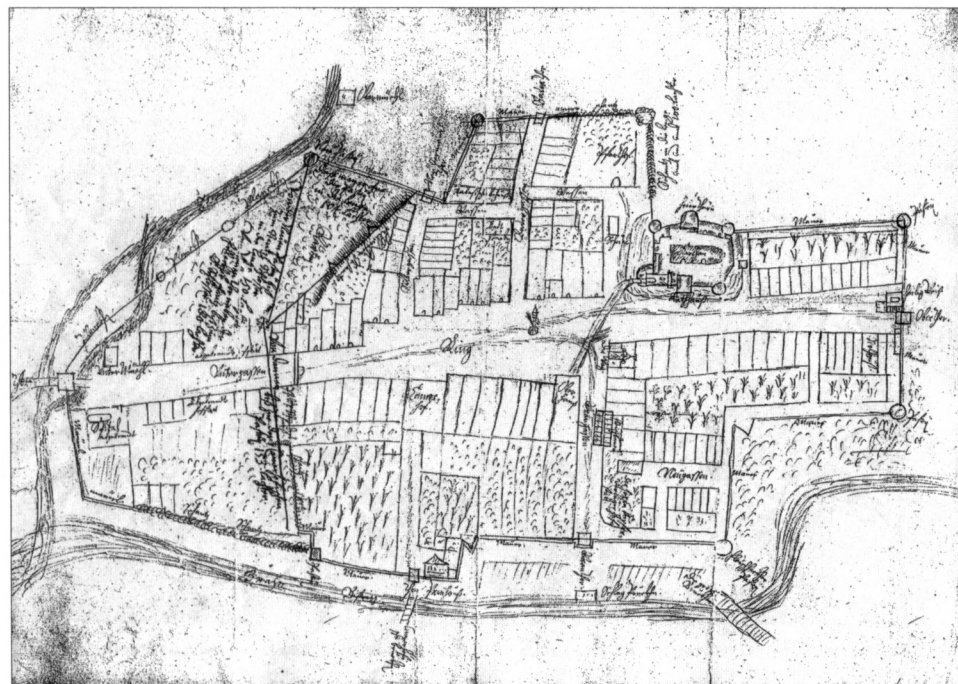
Obr. 4. Pohľad na Gallovu (pisársku) baštu, v pozadí Banická bašta. Fotografia: Igor Graus.

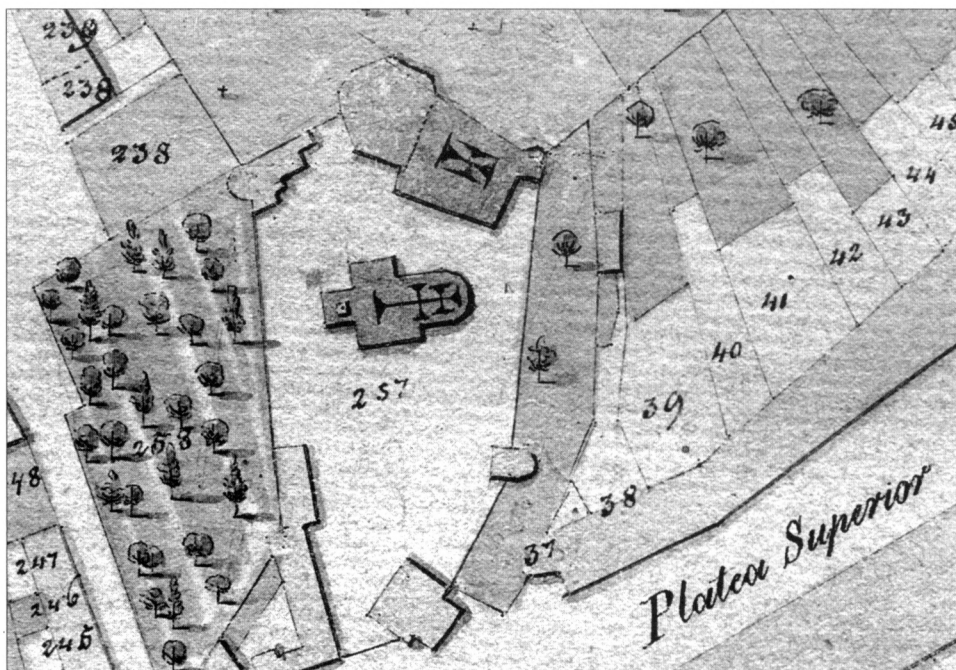
Obr. 5. Hradný areál v Banskej Bystrici na jednom z dvoch plánov mesta z rokov 1606–1608. Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

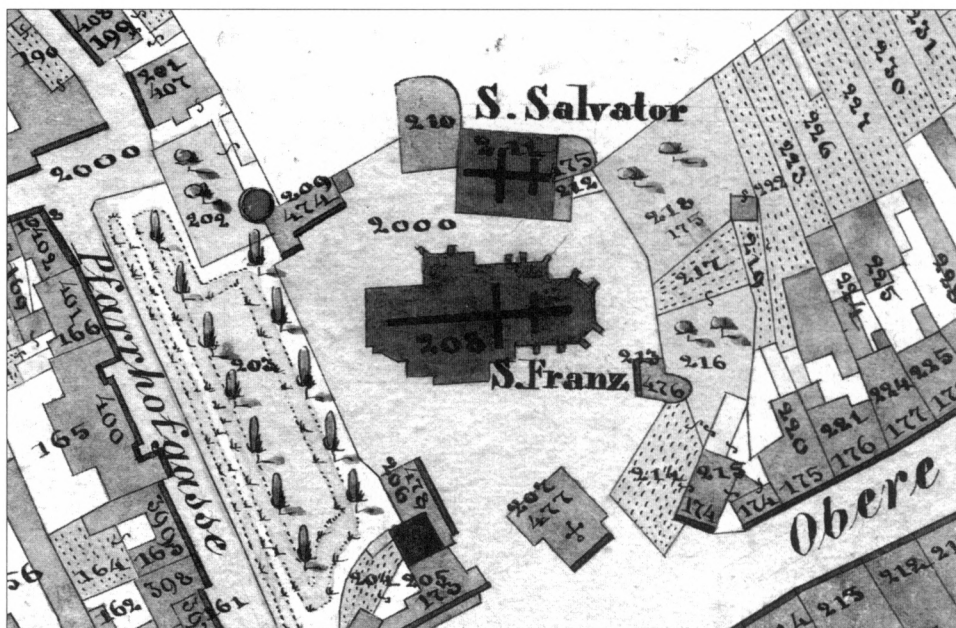
Obr. 6. Plán mesta Banskej Bystrice z rokov 1606–1608 (predbežná skica). Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

Obr. 7. Plán mesta Banskej Bystrice z rokov 1606–1608 (definitívna kresba). Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

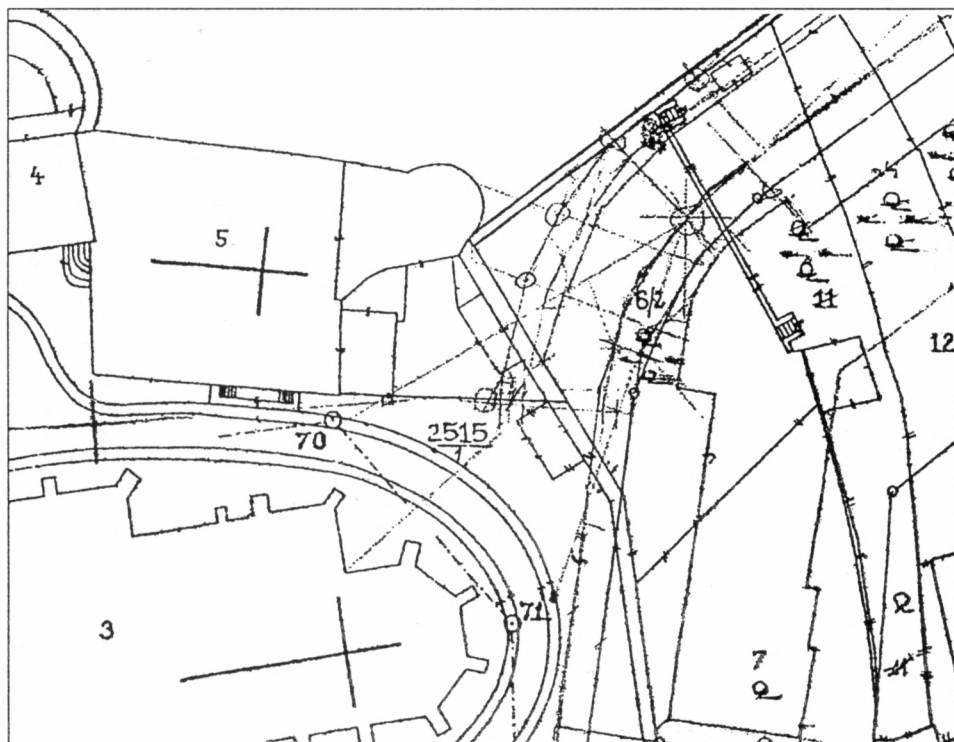
Obr. 8. Katastrálna mapa mesta Banskej Bystrice z rokov 1840–1842. Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

Obr. 9. Katastrálna mapa mesta Banskej Bystrice z roku 1859. Originál v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

pochádza z roku 1536 a v tomto období bašta plnohodnotne vykonávala svoju obrannú funkciu. Okrem zbraní, ktoré si so sebou prinášali obrancovia z radov mešťanov, na nej boli trvalo umiestnené ľahšie palné zbrane – dve polhákovnice a sedem hákovníc.⁵⁷ V rokoch 1564 a 1565 mesto realizovalo rozsiahle stavebné úpravy hradného areálu vrátane liatia deviatich nových diel. V roku 1577 sa prestavovala Horná brána na kamennú (prestavba skončila až v roku 1579) a v jej okolí sa staval sčasti kamenný a sčasti palisádový hradobný múr.⁵⁸ Tieto palisády sa v priestore medzi Gallovou (Pisárskou) baštou a Obuvníckou baštou nahradili kamenným múrom v priebehu roka 1591 a z dreveného na kamenný sa prestavoval aj objekt Obuvníckej bašty.⁵⁹

Realizáciou uvedenej časti opevnenia sa Ondrejova bašta ocitla až v druhej fortifikačnej línii a navyše v predsunutej pozícii pred vnútornou líniou hradieb a vodnou priekopou, čím došlo ku výraznému zníženiu jej obrannej hodnoty. Nasvedčuje tomu aj priebeh rekonštrukčných prác na strechách bašt v hradnom areáli v roku 1564, kedy sa strhli staré stechy iba troch bašt a nahradili sa novými. Hoci účty neuvádzajú, ktoré dve zostávajúce bašty sa neopravovali, s veľkou pravdepodobnosťou medzi ne patrila aj Ondrejova bašta.⁶⁰ Stratu významu Ondrejovej bašty ako fortifikačného objektu potvrdzujú aj dva najstaršie pôdorysné plány mesta z rokov 1606–1608 (obr. 6, 7). Na jednom z nich je objekt bašty nakreslený bez bližšieho označenia, pričom časť objektu zasahuje do vodnej priekopy a na druhom pláne celkom chýba.⁶¹ V tejto súvislosti je však potrebné uviesť, že oba plány boli vyhotovené predovšetkým kvôli plánovanej realizácii murovaných hradieb v severnej a západnej časti mesta v celkovej dĺžke cca 1500 metrov, ktoré mali nahradiť pôvodné zemné valy a palisádové opevnenie.⁶²

Obr. 10. Katastrálna mapa mesta Banskej Bystrice z roku 1927 s dodatočne zakresleným stavom z roku 1947. Katastrálny odbor Okresného úradu v Banskej Bystrici. Fotografia: Igor Graus.

Obr. 11. Pohľad na zadný trakt budovy školy v priestore ktorého pôvodne stála Ondrejova bašta. Fotografia: Igor Graus.

Z priebehu 17. storočia sa v Banskej Bystrici nezachovali žiadne ďalšie plány mesta a na pláne rekonštrukcie areálu mestského hradu z roku 1780 už objekt Ondrejovej bašty nie je zakreslený⁶³ a rovnako sa s ním nerátalo pri plánovanej rekonštrukcii opevnenia celého mesta v roku 1845.⁶⁴ Katastrálna mapa mesta z rokov 1840–1842 zobrazuje situáciu po zasypaní časti vodnej priekopy vo východnej časti hradného areálu, kedy ešte priestor pôvodnej priekopy nebol rozparcelovaný. Objekt Ondrejovej bašty stojaci za touto súvislou plochou nie je označený súpisným číslom⁶⁵ (obr. 8). Mladšia katastrálna mapa mesta z roku 1859 zobrazuje stav po rozparcelovaní priestoru bývalej vodnej priekopy, pričom objekt Ondrejovej bašty stojí na parcele č. 218, ale opätovne nie je označený žiadnym súpisným číslom⁶⁶ (obr. 9).

V roku 1941 mesto realizovalo výstavbu r. kat. ľudovej školy podľa projektu Ing. arch. Františka Bednárika vo východnej časti hradného areálu. V súvislosti s výstavbou (stavebné povolenie bolo vydané 1. apríla 1940, užívacie povolenie bolo vydané 21. januára 1941) došlo ku zbúraniu Ondrejovej bašty⁶⁷ a neďaleká Mühlsteinova bašta sa zbúrala o sedem rokov neskôr pri výstavbe pošty podľa projektu Ing. arch. Ferdinanda Silvána.⁶⁸ Hoci projekt školy v celkovej situácii Ondrejovu baštu nezobrazuje, bašta spolu so školou je zakreslená na katastrálnej mape z mesta z roku 1927, do ktorej je sekundárne zakreslený stav z roku 1947⁶⁹ (obr. 10). Objekt Ondrejovej bašty mal štvoruholníkový pôdorys s dĺžkou hrany približne 6 metrov, pričom jednotlivé hrany takmer presne nadväzovali na smer bočných stien lode farského kostola Nanebovzatia Panny Márie. Južné nárožie objektu bašty ležalo približne o 3 metre severnejšie od priamky tvorenej predĺžením južnej steny slovenského kostola svätého Kríža, a to vo vzdialenosti 38 metrov od nárožia tvoreného južnou a východnou hranou kostola. Podľa vykonaných meraní na mieste štandardným tridsaťmetrovým pásmom vzdialenosť od nárožia kostola po stenu školy predstavuje 28,5 metra a šírka budovy je 10,4 metra, čo spolu predstavuje 38,9 metra. Priamka tvorená predĺžením južnej steny kostola na stenu školy dosadá v pravom uhle. Z uvedeného vyplýva, že väčšia časť základov bašty sa nachádza pod budovou školy a časť základov južnej

a východnej steny bašty (4+4 metre) by sa mala nachádzať v priestore malého dvorného traktu, ktorý tvorí len zatrávnený svah so zbytkami schodiska z polovice 20. storočia (obr. 11). Uvedenú rekonštruovanú dispozíciu objektu by bolo vhodné verifikovať archeologickým výskumom. Vzhľadom na neprekrýtie celých základov objektu bašty budovou školy ako aj na pokračujúci archeologický výskum banskobystrického hradného areálu je táto možnosť celkom reálna.

Poznámky

- 1 Oproti tomu napríklad mesto Brezno bolo povýšené medzi slobodné kráľovské mestá Ferdinandom III. listinou z 12. februára 1627 len pod podmienkou, že mesto si povinne vybuduje hradby. (Štátny okresný archív v Banskej Bystrici [ďalej len ŠOKA BB], fond Archív mesta Brezna [1274] 1494–1849, I., 31/23.) Ich stavba sa však zrejme výrazne oneskorila, pretože na ich stavbu mali v zmysle výzvy palatína Pavla Pálfyho z 31. marca 1650 prispieť iné uhorské mestá a mestočká ako aj župná šľachta. (Tamže, I., 31/16, 39) Brezno sa o výstavbu hradieb pokúšalo už v 2. polovici 16. storočia. V roku 1562 žiadalo Banskú Bystricu o finančnú výpomoc na stavbu palisád proti Turkom. Banská Bystrica Breznu poskytla 25 zlatých. (ŠOKA BB, fond Mesto Banská Bystrica (1060) 1255–1922 (ďalej len MBB), MÚK 1562, inv. č. 60, s. 144.
- 2 Pomenovanie lúky s hradom v Slovenskej Ľupči jednoznačne spája cirkevný schematizmus banskobystrickej diecézy, tento však pochádza až z 2. polovice 19. storočia (Schematismus 1876, 205).
- 3 Text dekrétu sa v archíve mesta Banskej Bystrice nezachoval v origináli, ale iba v mladšom odpise z 19. storočia.
- 4 Existencia ojedinelých kamenných domov v meste je písomne doložená už v 2. polovici 14. storočia („...domus patris sui sitam circa domus lapidibus...“, ŠOKA BB, MBB, Fasc. 370/16, s. 51).
- 5 *Burgstädtl, Burchstetel*. (Tamže, Fasc. 370/16, MÚK 1386–1439, s. 49) V Banskej Bystrici je dodnes živé pomenovanie Hušták (*Hofstadt*), ktoré označovalo Dolné predmestie v priestore od Dolnej brány po bránu v polovici dlžky Dolnej ulice. Ešte na pláne mesta z roku 1606–1608 je v polovici Dolnej ulice brána, ktorá leží súběžne s veľmi ohraničujúcimi bývalý Burgstadt.
- 6 V apríli 1465 Matej Korvín nanovo oslobodil obyvateľov Ľubietovej a jej poddanských obcí Šajby (Strelníkov) a Povrazníka od platenia komorského zisku z dôvodu zničenia pôvodnej listiny pri páde českých vojsk. („...a solutione proventum lucri camerae regiae per divos Reges Hungariae praedecessores nostros ab antiquo exempti fuerint et libertati, tamen in proxime retroactis disturbiorum temporibus quibus videlicet Bohemi praedones partes has Regni Hungariae praedicti, superiores igne et praedavastabant, universae litterae et quaelibet privilegia ipsorum partim igne consumpta partim vero per eosdem Bohemos, pariter cum aliis rebus et bonis eorum ablata et annihilata essent...“) Tamže, Archív mesta Ľubietovej 1282–1885, ML-22b, text v konfirmácii Vladislava II. zo 4. decembra 1496.
- 7 Tamže, MBB, Fasc. 6/3-S.
- 8 Tamže, V-64, s. 9.
- 9 „...in der Brunst und in dem Raub“ (Tamže, V-64, s. 22–23).
- 10 „...vor elichen Zeiten in dem Unfrieden, als man unsere Stadt beschedigt, verbrandt und beraubet“ (Tamže, V-64, s. 66–67).
- 11 Štátny okresný archív v Kremnici, fond Archív mesta Kremnice 1254–1755, Tomus I., Fons 26, Fasc. 1, č. 14/15c. Za poskytnutie archívneho dokumentu ďakujem Mgr. Adriane Ezrovej, riaditeľke archívu. Fortalitium = arx munita, erőd, vár (Bartal 1901, 280).
- 12 Banskobystrický ťažiar Mikuláš Jung vo svojom bratislavskom testamente z 31. júla 1465 odkázal finančnú čiastku na vybudovanie murovaného opevnenia banskobystrického mestského hradu („zu aneir mawr vmb die pfarrkirchen“) (Skladaný 1976, 190).
- 13 „Hauptman unser Kyrchen oder Peseczungk“ (ŠOKA BB, MBB 9/2-S).
- 14 Tamže, Fasc. 1/11-S.
- 15 „In der Zeit hat man wahlen Schencze und Graben angehalben und New Soll czumachen.“ (Tamže, PP 1541, inv. č. 4/6, s. 56).
- 16 Aj plán výstavby mestského opevnenia z rokov 1606–1608 ešte stále predpokladal využitie drevených palisád (Tamže, Fasc. 361/5). K výstavbe fortifikácie Banskej Bystrice pozri GRAUS 1999a, v tlači.
- 17 Autor baštu neuvádza už vo svojich ranných populárnych prácach z rokov 1901, 1906 a 1910. Na príčiny omylu poukazuje poznámkový aparát 4. kapitoly jeho monografie z roku 1922, kde v poznámke č. 35 na strane 88 síce ako deviaty objekt v poradí uviedol Ondrejovu baštu, ale pri prepise dokumentu vynechal dva riadky s výzbrojou bašty (Jurkovich 1922, 88).
- 18 Napríklad Avenarius (Avenarius 1977, 18), Sura (Sura 1982, 109) a iní. Rovnakej chyby sa v minulosti dopustil aj autor týchto riadkov (Graus 1990, 179, 183–186).
- 19 ŠOKA BB, MBB, Fasc. 115/17. Súpisы zbraní z iných rokov uvádzajú iba niektoré objekty, nie všetky ako v tomto prípade.

- 20 Kazateľskú vežu stotožňuje so vstupnou vežou mestského hradu napríklad Avenarius (Avenarius 1977, 18). Objekt Farskej bašty sa už tradične stotožňuje s objektom starej mestskej fary, hoci o tom nevypovedajú žiadne pramene. Na základe pomenovania bašty, tesného susedstva farského hospodárstva (*Pfarhoff*) a niektorých zmienok z mladšieho obdobia (zmienka o fare nad radnicou – „*auf den Schloß ober dem Rathaus ohne dem Vacant stehende Plebanische Wohnung*“ . ŠOKA BB, MBB, PP 1732, inv. č. 214, s. 67) však môžeme uvedené objekty stotožniť. Dôležitým argumentom je aj paralelné pomenovanie bašty *Lyberey Thurm oder Prediger Thurm* v súpise zbrani z roku 1537. V tomto prípade nešlo o objekt mestskej váhy, ale knižnice, pretože váha sa zvykla označovať ako *Waag*. Významovému obsahu slova *Liberei* – knižnica zodpovedá aj údaj o kúpe reťazí, ktorými sa knihy upevňovali v knižnici („*Item geben vor Ketten, do man die bucher in der liberey angebunden hat fl. 1 den. 40*“) vo farských účtoch (Tamže, MÚK 1525–1526, inv. č. 3, s. 16). Vieme pritom, že mestská fara mala v roku 1532 celkom 158 zväzkov kníh (Graus 1997, 140). Súkromní ťažiarci nemohli voľne obchodovať so strategickými tovarmi nevyhnutnými pre bankú výrobu – olovom, železom a lojom, nakoľko na obchod s nimi mali monopol banské mestá, ktoré si pre tento účel vytvorili osobitnú inštitúciu – mestskú váhu (KAZIMÍR 1977, 224). Váhu nepoužívali iba banskobystrickí ťažiarci, ale využíval ju aj turzovsko-fuggerovský Mediarsky podnik, ktorý vázil med' vždy v sobotu pred jej dodaním do hámra na ďalšie spracovanie. (Fürstl. und Gräfl. Fuggersches Familien- und Stiftungs-Archiv Dillingen a.d. Donau, signatúra 39,5. Za poskytnutie dokumentu ďakujem doc. PhDr. Mariánovi Skladanému, CSc.) Za používanie mestskej váhy podnik mestu platil až do roku 1531 ročný paušál 200 zlatých. Mestská váha teda nemohla byť umiestnená v ťažko prístupnom rohu hradného areálu, ale z dôvodov jej častého používania a ľahkej prístupnosti stála na hornom konci námestia.
- 21 ŠOKA BB, MBB, MÚK 1552, inv.č. 42, s. 93. Podrobnejšie pozri Graus 1999c, v tlači.
- 22 Samotná Banická bašta je iba prázdny polvalcovým objektom, v ktorom bola umiestnená drevená konštrukcia nesúca jednotlivé podlažia. Ku zbraniam a na ochody opevnenia sa vychádzalo z objektu tzv. Matejovho domu. V dome sa okrem iného od roku 1566 nachádzal ručný mlyn alebo žarnov (ŠOKA BB, MÚK 1566, inv. č. 65, s. 160), vyrobený mlynárskym majstrom v roku 1543 (Tamže, MÚK 1543, inv. č. 21, s. 126), ktorý sa dovtedy nachádzal v niektorom inom objekte hradného areálu. (Tamže, MÚK 1543, inv. č. 21, s. 103.) V 40. rokoch 16. storočia dom slúžil ako skladisko pušného prachu. (Tamže, MÚK 1540, inv. č. 17, s. 105, MÚK 1543, inv. č. 21, s. 105.) Na chýbne spojenie domu, súčasťou Banickej bašty, s pobytom kráľa Mateja Korvína v Banskej Bystrici, na základe ktorého bolo objektu priradené nesprávne pomenovanie, upozornil vo svojich prácach už Emil Jurkovich.
- 23 Mestský trubač Gall, ktorý plnil zároveň aj úlohu strážnika hradného areálu, zvonil a staral sa o údržbu a nastavovanie vežových hodín, v Banskej Bystrici pôsobil v rokoch 1512–1540. V bašte v ktorej býval, sa v roku 1541 zriaďoval aj byt vrátane murovaného záchoda pre nového mestského pisára Michala Stegera z Trnavy, ktorý od roku 1540 vo funkcii nahradil Juraja Albina. (Tamže, MÚK 1541, inv. č. 18, s. 122, 130.) V priebehu 16. storočia sa jedna stála pisárova pracovňa nachádzala v objekte radnice a druhá v Mühlsteinevej bašte. (Tamže, MÚK 1546, inv. č. 29, s. 145.)
- 24 Ondrejova bašta bola s veľkou pravdepodobnosťou pomenovaná po niektorom z významných obyvateľov mesta toho mena. Do úvahy ich prichádza niekoľko. Richtár Ondrej Karl, syn významného majiteľa a špitála svätej Alžbety z roku 1363, Petra Karla, je vo funkcii richtára mesta doložený v rokoch 1388, 1406 a 1425. (Tamže, Fasc. 370/16, pag. 62, Fasc. 6/11-S, V-64, s. 9.) Druhým Ondrejom, ktorý sa objavil v mestskej rade, bol až v rokoch 1467–1481 ničím nie významný Ondrej Taub („*Taub*“ Tamže, Fasc. 8/3-S, V-64, s. 22) a ďalší Ondrej, tentoraz však z významnej rodiny Kolmanovcov, sa v mestskej rade objavil v roku 1501. (Tamže, V-28, s. 236.) Nevylučujeme však ani možnosť pomenovania objektu po najvýznamnejšom Ondrejovi v dovtedajších dejinách mesta, ktorým bol prvý richtár mesta, písomne doložený vo funkcii nepretržite v rokoch 1256–1282 (Graus 1995b, 10).
- 25 ŠOKA BB, MBB, Fasc. 115/17. V Banskej Bystrici sa s existenciou špeciálnych bojových vozov stretávame už v 1. tretine 16. storočia, ale až z roku 1566 pochádzajú podrobnejšie záznamy o ich vystrojovaní. Tesárskemu pomocníkovi Jurajovi Wegedultovi, ktorý na hrade upevnil delo (*Hocken Geschutz*) na bojový voz (*Straywagen*), mesto za dva dni práce zaplatilo 34 denárov. (Tamže, MÚK 1566, inv. č. 65, s. 159.) Dvomi tesárskym pomocníkmi, ktorí na hrade na vozy upevnili hákovnice (*Hocken Rohr*), mesto za týždennú prácu jednému z nich zaplatilo 1 zlatý a druhému za štyri dni práce 66 denárov. (Tamže, s. 160) Mesto ďalej zaplatilo 1,50 zlatého za upevnenie dvojhákovnice a ďalších dvoch zbrani (*die Doppelhocken und ubrigen Rohr*) na bojový alebo hradobný voz (*Schantzwägen*) a za ich okovanie. (Tamže, s. 162.) V tomto prípade nešlo o klasické delové lafety alebo kolesové podvozky, ale o skutočné bojové vozy, ťahané koňmi. Z roku 1528 pochádzajú záznamy o dvojkolesových kárách (*Karen Buchsen*) s upevnenými palnými zbraňami. (Tamže, MÚK 1528, inv. č. 7, s. 80.)
- 26 Tamže, MÚK 1482, Fasc. 915/26, s. 25. Najstarší doložený hodinár v meste, majster Jakub Hodinár (*Horologius*) zomrel okolo roku 1390. (Tamže, MÚK 1386–1439, Fasc. 370, pag. 15.)
- 27 Areál mestského hradu ako bezpečnú lokalitu ešte aj v 17. storočí využívali na uloženie svojich písomností cudzie osoby - napríklad v roku 1617 mal v kostole v truhliciach uložené svoje súkromné písomnosti stoličný hodnostár František Benický. (Tamže, Fasc. 382/92.) Písomnosti boli v kostolnej veži, ako o tom svedčí zápis z roku 1516 „*privilegia et literalium instrumenta ...in eorum parochiali ecclesia reposita*“. (Tamže, Fasc. 6/17.)

- 28 V roku 1566 traja robotníci po dobu šiestich dní z veže odstraňovali delo. (Tamže, MÚK 1566, inv. č. 65, s. 154.)
- 29 Tamže, Fasc. 915/26, s. 40–42.
- 30 Tamže, MÚK 1489, Fasc. 369/2, s. 19.
- 31 Tamže, MÚK 1490, Fasc. 915/26, s. 71.
- 32 Tamže, Fasc. 915/26, s. 92, 96. V priebehu roka 1531 sa vodná priekopa ešte odvodňovala prostredníctvom na ten účel vyrobených drevených žľabov. (Tamže, MÚK 1531, inv. č. 9, s. 113.) Stály odvodňovací kanál sa vykopal a vymuroval až v roku 1536. (Tamže, PP 1536, inv. č. 4/2, s. 111.) Od roku 1501 sa zo strany mesta Banskej Bystrice objavili požiadavky na čistenie vodnej priekopy poddanými z Podlavíc, Majera, Riečky, Kostiviarskej, Jakuba a Uľanky, ďalej poddanými zemanov Leonarda Liptayho a Juraja Barlu ako aj poddanými farského kostola Nanebovzatia Panny Márie a špitála svätej Alžbety. Požiadavka mesta vychádzala z listiny údajných mestských práv, ktorá mala zhorieť pri požiari v roku 1500. Pôvodné mestské výsady (ktoré v skutočnosti nezhoreli) túto povinnosť poddaných neobsahovali a objavili sa až v novej výsadnej listine z roku 1524. Už v roku 1532 sa mestská rada sťažovala komisárom kráľovnej Márie na nečistenie vodnej priekopy poddanými a rovnaké sťažnosti sa objavovali aj v nasledujúcich desaťročiach. Táto požiadavka bola iba jedným bodom z veľkej série sťažností mesta na turzovsko-fuggerovskú a neskôr štátnu správu Mediarskeho podniku v Banskej Bystrici.
- 33 Tamže, Fasc. 915/26, s. 167.
- 34 Tamže, MÚK 1490, Fasc. 915/26, s. 69.
- 35 Tamže, MÚK 1493, Fasc. 915/26, s. 95.
- 36 Tamže, MÚK 1525–1530, inv. č. 3, farské účty z roku 1527, s. 35, 37. Z roku 1570 pochádza záznam o prácach na streche Novej bašty na hrade, v ktorej bol byt kazateľa (*Walten Prediger*) a organistu. (Tamže, MÚK 1570, inv. č. 72, s. 167.)
- 37 Tamže, MÚK 1493, Fasc. 915/26, s. 103. Ďalšie zbrane sa nachádzali u tých obyvateľov mesta, ktorí boli zaradení do obranného systému podľa bezpečnostných a protipožiarnych štatútov mesta. K brannej organizácii mešťanov podrobnejšie pozri Graus (Graus 1998, 135–140).
- 38 Zo začiatku 16. storočia sa zachovali iba zlomky účtov, ucelený kontinuálny rad mestských účtovných kníh začína až v dvadsiatych rokoch 16. storočia.
- 39 ŠOKA BB, MBB, MÚK 1501–1502, Fasc. 369/1, s. 49–59, 96.
- 40 „*auff dy Mawr, ...Ywannsth*“ (Tamže, s. 54).
- 41 „*puxen ansecer*“ (Tamže, s. 58).
- 42 „*bey herr Mülstayn Turm*“ (Tamže, s. 50).
- 43 Tamže, PP 1507–1542, V-28, s. 237.
- 44 V priebehu roka 1564 boli zrútené a nanovo sa postavili strechy troch bašt v hradnom areáli, prameň však neuvádza, o ktoré objekty išlo. (Tamže, MÚK 1564, inv. č. 63, s. 178–179.)
- 45 „*Item 1502 auff de Paste auff gebauen...*“. Excerpty banskobystričského notára Jána Gebela (vo funkcii činný v rokoch 1561–1578) ku pripravovanej kronike mesta uvádzajú náklady vo výške 466,03 zlatých. (Tamže, Fasc. 4/14–1, nečíslované strany.)
- 46 „*Anno 103 (1503) aufn Thurm beim Thor zubauen.*“ Náklady stavby dosiahli výšku 335,41 zlatých. (Tamže).
- 47 „*Item auff dy waszta oder postem.*“ Náklady na stavbu dosiahli výšku 187, 40 zlatých. (Tamže, MÚK 1506, Fasc. 290/108, s. 64–68.)
- 48 Najstaršie kompletne mestské účtovné knihy po požiari z roku 1500 pochádzajú až od roku 1520 a administratívne protokoly až od 30. rokov, pričom obsahujú aj množstvo spätných zápisov.
- 49 Avenariou údaj o roku 1512 ako o dátume výstavby barbakanu (Avenarius 1977, 18) nepovažujeme za podložený, pretože mestská účtovná kniha z roku 1512 (ŠOKA BB, MBB, MÚK 1512, Fasc. 369/3) neobsahuje žiadne výdavky na mestský hrad. Naopak, výdavky vo výške 559,47 zlatých obsahuje mestská účtovná kniha z roku 1517 (Tamže, MÚK 1517, Fasc. 374/6a), ale vzhľadom na celkovú sumu a zaradenie v štruktúre ročného richtárskeho sumárneho vyúčtovania je zrejme, že išlo o platy mestských zamestnancov (drábi, trubač, poslovia, kňazi atď.), ktorí bývali zaradovaní pod položku *Auff dy Kirchen* s približne rovnakou výškou výdavkov.
- 50 Tamže, MÚK 1530, inv. č. 8.
- 51 Pochovávanie v hradnom areáli mestu zakázal Krištof Turn zrejme predovšetkým z hygienických a vojenských dôvodov. (Tamže, Fasc. 229/32, Fasc. 222/13.) V tomto období sa cintoríny totiž ešte stále nepokladali za pietne miesta, hroby neboli pokryté náhrobkami a cintoríny často slúžili ako pastvíska, jarmočné priestory alebo školské hriská či dokonca ako odpadné jamy a latríny (Macek 1998, 184).
- 52 ŠOKA BB, MBB, PP 1541, inv. č. 4/6, s. 56.
- 53 Tamže, MÚK 1543, inv. č. 21. Nevýhody cisterny s vodovodným potrubím sa v plnom svetle preukázali počas ozbrojeného povstania baníkov v auguste 1526, kedy baníci prerušili dodávku vody do hradu.
- 54 Stavebné práce na vodnej priekope prebiehali od júna do septembra a mesto stálo 47,40 zlatých. (Tamže, s. 237–40.)
- 55 Stavba priekopy trvala od januára do mája a mesto stála 240,99 zlatých. (Tamže, MÚK 1556, inv. č. 48, s. 153–154.)

- 56 Ani úsek hradieb vedúci od Obuvníckej bašty po Gallovu (Pisársku) baštu sa pôvodne nenapájal priamo na baštu stojacu v hradnom areáli, ale kvôli vodnej priekope až do roku 1600 končil pri dome slovenského kazateľa Juraja, ktorý stál oproti Gallovej (Pisárskej) bašte. Pôvodné palisády v roku 1591 nahradilo murované opevnenie.
- 57 Tamže, Fasc. 115/17, s. 7. Pre porovnanie uvádzame, že napríklad výzbroj Gallovej (Pisárskej) bašty predstavovali tri polhákovnice a jedna hákovnica, výzbroj Mühlsteinovej bašty tvoril jeden falkonet, dve dvojhákovnice a sedem hákovnic a na Baníckej bašte bol umiestnený jeden falkonet, dve dvojhákovnice, trinásť hákovnic a jedna polhákovnica.
- 58 Tamže, Fasc. 372/5.
- 59 Tamže, Fasc. 372/5. Pomenovanie objektu (*Schuster pastey*) sa po prvý krát objavuje až v roku 1592.
- 60 Tamže, Fasc. 276/40, s. 5–49, MÚK 1564, inv. č. 63, s. 178–179.
- 61 Tamže, Fasc. 361/5, 361/5a.
- 62 Tamže, Fasc. 316/96. Celková dĺžka hradobných múrov v meste (vonkajšia aj vnútorná línia opevnia bez dĺžky objektov brán, bašt, hradu a radnice) bola približne 3700 metrov (Graus 1990, 193). V ŠOKA sú pod signatúrou Fasc. 361/5 a fasc. 361/5a uložené dva pôdorysné plány mesta, ktorých vznik sa bez výhrad kládie do roku 1589 a autorstvo ktorých sa prisudzuje talianskemu pevnostnému staviteľovi Giuliovi Ferrarimu. V skutočnosti však oba plány pochádzajú až z roku 1608, resp. vznikli v období rokov 1606–1608 (Graus 1999b, v tlači).
- 63 ŠOKA BB, MBB, PP 1780, plán medzi stranami 982–983.
- 64 Tamže, č. 657/1846 adm.
- 65 Tamže, MP-18, inv. č. 2667.
- 66 Tamže, MP-94, inv. č. 2808.
- 67 Tamže, fond Mestský úrad v Banskej Bystrici 1923–1945, III., 37/1939, kart. 37.
- 68 Tamže, fond Okresný národný výbor v Banskej Bystrici 1945–1945, č. 28879/1948 adm., č. 21797/1947 adm.
- 69 Katastrálny odbor Okresného úradu v Banskej Bystrici, katastrálna mapa mesta z roku 1927, mapový list č. 6/3.

Literatúra

- AVENARIUS, A.: Banskobystrický mestský hrad vo vzťahu k mestu. Pamiatky a príroda 1977.
- BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae 1901.
- BELIUS, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tomus secundus. Viedeň 1736.
- ČAPLOVIČ, D.: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava 1998.
- DÖRY, F.–BÓNIS, G.–BÁCSKAI, V. (ed.): Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Budapest 1976.
- FILLOVÁ, L.: Výsledky pamiatkového výskumu vstupnej časti s barbakánom hradného areálu v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 13, Brno 1988.
- GRAUS, I.: Z minulosti a prítomnosti stredovekej mestskej fortifikácie v Banskej Bystrici. In: Stredné Slovensko 9 (Spoločenské vedy). Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Martin 1990.
- GRAUS, I.: Zápas o banskobystrické výsady na začiatku 16. storočia. Historický časopis 42, 1994, č. 1.
- GRAUS, I.: Z dejín mestského archívu v Banskej Bystrici do konca 16. storočia. Fórum archivárov VI, 1995a, č. 9.
- GRAUS, I.: Prví muži v meste. Richtári, mešťanostovia, starostovia, vládni komisári, predsedovia revolučného a mestského národného výboru a primátori Banskej Bystrice za roky 1255–1995. In: Banská Bystrica 1255–1995. Banská Bystrica 1995.
- GRAUS, I.: Banskobystrický špitál svätej Alžbety a jeho knižnica v 1. polovici 16. storočia. In: Kniha '95–'96. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin 1997.
- GRAUS, I.: Das Alltagsleben von Neusohl im Spiegel der städtischen Brandschutzstatuten im 16.–18. Jahrhundert. In: ČIČAJ, V., PICKL, O. (ed.): Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Bratislava 1998.
- GRAUS, I.: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. Vojenská história, 1999a, v tlači.
- GRAUS, I.: K datovaniu najstarších, tzv. „ferrariovských“ pôdorysných plánov Banskej Bystrice. Pamiatky a múzea, 1999b, v tlači.
- GRAUS, I.: Hodinová veža v Banskej Bystrici. Pamiatky a múzea 1999c, č. 1.
- HANULIAK, V.: Archeologický výskum zvolenského komitátneho hradu. (Výsledky po druhej výskumnej sezóne) In: Archaeologia historica 19, 1994, Brno 1994.
- HOFFMANN, F.: České město ve středověku. Praha 1992.
- JURKOVICH, E.: Beszterczebánya szabadam királzi város monographiája. Budapest 1922 (rukopis uložený v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici, kapitola IV. – Vár).

- KAZIMÍR, Š.: Obchod stredoslovenských bankských miest a západoslovenských miest v 16. a 17. storočí. In: Historické štúdie XXII, Bratislava 1977.
- KODOŇOVÁ, M.: Stavebno-historický vývoj Banskej Bystrice. In: Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok 13, Bratislava 1988.
- LICHNER, J.: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení za čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. Vlastivedný časopis XIII, 1964, č. 1.
- MACEK, J.: Jaggelonský věk v Českých zemích 3. (1471–1526) Města. Praha 1998.
- MÁCELOVÁ, M.: Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 22, Brno 1997.
- MIŠÍK, M.: Husití na Slovensku. Banská Bystrica 1928.
- RATKOŠ, P.: K topografii Banskej Bystrice v čase banického povstania (v rokoch 1525–1526). Historické štúdie IX, Bratislava 1964.
- SEGEŠ, V.: Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. Vojenská história 2, 1998, č. 1.
- Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro Anno saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii, 1876.
- SKLADANÝ, M.: Zápas o banksobystrickú meď v polovici 15. storočia. In: Zborník FF UK Historica XXVII, Bratislava 1976.
- SURA, M.: Banská Bystrica. Bratislava 1982.
- UŠIAK, P.: Archeologický výskum barbakanu mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Acta Universitatis Mathiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, sekcia spoločenskovedná 2/1998. Banská Bystrica 1998.
- ZREBENÝ, A.: Dejiny Novej Bane. Martin 1986.

Zusammenfassung

Zur Lokalisierung der unbekannt (fünften) Bastei im Burggelände in Banská Bystrica

Der Autor auf Grund der Archivadokumente lokalisiert das bisher unbekannt Objekt im Fortifikations-System des Burgareals – die sogenannte Andres-Bastei, welche aus der Wende des 14. und 15. Jahrhunderts stammt. Zugleich löst er einige Grundprobleme, die selbst mit der Existenz und dem Aufbau des Burggeländes in Banská Bystrica verbunden sind, welche die bisherige Fachliteratur entweder gar nicht löste, oder durch unrichtige Interpretierung von unvollständigen Quellen zu unobjektiven Resultaten kam. Es handelt sich nicht nur um Erläuterung von Motivations-Anlässen zur Entstehung der Befestigung des Stadtkerns, ihrer Gestalt und Chronologie ihres Aufbaus, sondern um eine genaue Identifikation und damit verbundene Lokalisierung einzelner Objekte, welche in heutiger Zeit der historischen Realität teilweise nicht mehr entspricht.

Die freie königliche und Bergstadt Banská Bystrica besass mindestens schon in der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts eine befestigte städtische Burg. Selbst in ihrem Areal standen stark befestigte steinerne turmartige Wohnhäuser, und zwar in regelmässigen Abständen, und schützten die kritischen Zutrittsstellen. Auf die Existenz einer weiteren Form von Stadtbefestigung weist auch die Benennung ihres Kerns – Burgstadt, belegt vom Jahre 1398, hin. Der Aufbau des Fortifikations-Systems der Stadt geschah nicht allmählich, kontinuierlich, sondern in Etappen in Abhängigkeit von äusseren, vor allem militär-politischen Faktoren. Diese Etappierung wurde darüber hinaus, vor allem in der historisch jüngeren Periode durch finanzielle Möglichkeiten der Stadt beschränkt.

Während Banská Bystrica selbst am Anfang des 15. Jahrhunderts im beträchtlichen Masse sich auf eine Schutzfunktion einer grösseren Anzahl von Festungen auf dem Zutrittsweg durch Slovenská brána (Slowakisches Tor) mit der Dominate der Burg in Zvolen (Starý Zvolen, Pustý hrad) verliess, nach dem Einfall der hussitischen Heere in Banská Bystrica kam es zum systematischen Aufbau der Befestigung des Stadtkerns. Die Fortifikations-Aktivitäten in dieser Zeit beschränkten sich jedoch am meisten immer noch auf die Vervollkommnung der Verteidigung der städtischen Burg.

Eine neue Etappe im Aufbau der Stadtbefestigung datiert sich vom Sturz von Buda (Ofen) im Jahre 1541 und nach einer Reorganisierung in der Verteidigung der mittelslowakischen Bergstädte im Jahre 1564. Am Ende des 16. Jahrhunderts war schon der ganze Umkreis von Banská Bystrica vor allem durch steinerne Stadtmauer mit Basteien und Toren umgeben. Westlicher Teil der Stadt besass doppelte (auf einer Stelle sogar verdreifachte) Stadtmauer und das Burggelände stellte ein selbständiges Befestigungs-Ganzes dar.

Die einzige bisher bekannte Information über die Existenz von Andres-Bastei (Ondrejova bašta), die zwischen der Gallus-Bastei (Schreiber-Bastei) und Mühlsteins Bastei im Burgareal der Stadt stand, befindet sich im Inventar von Ausrüstung der städtischen Burg aus dem Jahre 1536. Das Objekt der Bastei, aber ohne irgendeine Identifikationsangabe, ist in einem der zweier ältesten Stadtpläne aus den Jahren 1606–1608 in Katastral-Karten aus der Hälfte des 19. Jahrhunderts eingetragen. Die Platzierung der Bastei in einer vorgerückten Position vor dem Wassergraben und ihr Quadrat-Grundriss weisen auf ihre ältere Herkunft hin, welche auf die Wende des 14. und 15. Jahrhunderts zu legen ist. Nach dem vollständigen Aufbau von

Stadtbefestigung im nordöstlichen Stadtteil im Jahre 1591 geriet die Bastei plötzlich in eine sekundäre Fortifikationslinie und allmählich verlor sie an Bedeutung. Mit ihrer Erneuerung rechnete man weder im Plan von Rekonstruktion der städtischen Burg im Jahre 1780 noch im Rekonstruktionsplan zur Befestigung der ganzen Stadt im Jahre 1845. Die Andres-Bastei, derer ursprüngliche Bedeutung allmählich in Vergessenheit geriet, wurde im Jahre 1940 im Zusammenhang mit dem Aufbau der römisch-katholischen Volksschule abgerissen.